

Med rojaki pod Svetimi Višarjami

Kanalska dolina je stičišče slovanskega, germanskega in romanskega sveta

Svete Višarje so zelo obiskana božja pot. Desno nad njimi gora Divji lovec.

Žabnice pod Svetimi Višarjami so bile dolgo središče slovenstva v dolini.

Prav je, da se spomnimo in obiščemo tudi kraje zunaj meja Slovenije, ki so tesno povezani s slovensko zgodovino. Tokrat smo se odpravili v Kanalsko dolino, nekoč poseljeno s Slovenci, ki leži za mejo na severo-zahodu Slovenije. Tja pridemo preko Rateč.

Kanalska dolina je značilna alpska dolina, ki se razprostira dvajset kilometrov v smeri vzhod-zahod med Trbižem (Tarvisio) na vzhodu in Tabljo (Pontebba) na zahodu. Vedno je bila in je še danes izrazito prometno vozlišče za prehod narodov in blaga. Tod je stičišče germanskega, slovanskega in romanskega sveta, kar se še danes pozna tudi v jezikovni raznolikosti njenega prebivalstva, ki govori slovensko, italijansko, furlansko in nemško.

Kot je v vodniku *Zahodni rob* (2006) zapisal Rafko Dolhar, so bili prvi stalni prebivalci Kanalske doline gotovo Slovani, ki so se v glavnem ukvarjali s kmetijstvom. Kasneje so dolino Babenberžani kolonizirali z nemškim prebivalstvom, ki se je ukvarjalo z železarnstvom in trgovino. Habsburžani pa so naselili predvsem uradništvo (pod habsburško oz. avstro-ogrsko monarhijo je bilo ozemlje od leta 1759 – takrat ga je Marija Terezija odkupila od bamberške škofije – do leta 1918). Ko je po prvi svetovni vojni dolino zasedla Italija, predvsem pa zaradi opcije prebivalstva za tretji rajh pred drugo svetovno vojno (1939), so nemško in deloma slovensko prebivalstvo v veliki meri zamenjali Furlani. Majhen del slovenskih optantov se je po drugi svetovni vojni vrnil na svoja posestva v dolino.

Sociološko-narodnostna struktura označuje tudi naselja. Tako je slovenski živelj do nedavnega prevladoval v vaseh s pretežno kmetijsko dejavnostjo. V njih prevladujejo čisto slovenska imena vasi, potokov, planin, gora (Trbiž, Žabnice, Ukve, Ovčja ves, Dipalja vas /Lipalja ves/, Rute, Bela Peč, Zamline, Lužnice, Kuk, Lužice, Studena, Višarje, Zajzera,

reka Bela, Trebiža, mnoga imena planin in gora, tudi npr. Višarje), kot tudi družinska in ledinska imena. Nemško govoreče prebivalstvo je nekoč prevladovalo v krajih z obrtniško, trgovsko in administrativno strukturo prebivalstva (Trbiž, Kokova, Rute, Naborjet, Tablja). Narodnostno mešano prebivalstvo je živelo v rudarskem naselju v Rablju. Ta sociološka struktura je do nedavnega označevala tudi pogovorni jezik prebivalstva, s tem, da je po prvi svetovni vojni nemščino zamenjala italijanščina oziroma furlanščina, ki danes prevladuje v vsej dolini, ker sta tako slovenska kakor nemška narodnostna skupnost v dolini podvrženi močni asimilaciji. Sredi 19. stoletja je v Kanalski dolini živelo okrog 3.000 Slovencev. Leta 1910 je živelo tod 8.600 prebivalcev, od tega 6.400 Nemcev, 1.700 Slovencev, Italijanov pa je bilo le deset. Leta 1983 je v dolini živelo 7.236 Italijanov, 895 Slovencev in 755 Nemcev.

V Kanalsko dolino lahko pridemo iz štirih strani. Na vzhodu preko nekdanjega italijansko-avstrijskega mejnega prehoda Vrata (Thörl-Maglern), mimo vasi Kokova (Coccau) ali prek italijansko-slovenskega prehoda Rateče (Fusine Laghi). Na Kokovi stoji sv. Miklavžu posvečena cerkev iz 14. stoletja. V njej so najlepše freske vse Kanalske doline. Kokova je tudi pomemben zgodovinski kraj, saj je bila leta 1478 tu krvava bitka, ko so uporni kmetje pod vodstvom »kralja Matjaža« poskušali ustaviti Turke, ki so prek Predela vdrli v dolino, a so zaradi številčne premoči Turkov v glavnem podlegli.

Na jugu je dostop v Kanalsko dolino prek obmejnega slovensko-italijanskega prehoda na prelazu Predel, od zahoda pa vstopimo v Kanalsko dolino iz Železne doline na Tablji (Pontebba). Leta 1968 so se v Italiji odločili, da bodo Italijo povezali z Avstrijo z avtocesto skozi Kanalsko dolino, kar se je zgodilo leta 1986.

BELOPEŠKI JEZERI

Kmalu po prečkanju meje pri Ratečah si je vredno ogledati dolino pod mogočnim Mangartom s čudovitima Belopeškima jezeroma (tudi Klanški jezeri). Svet tod okoli je v lasti prebivalcev tostran meje (Ratečanov). V vasi Bela Peč (Fusine in Valromana) zapustimo državno cesto in se po lepi cesti dvignemo do Spodnjega Belopeškega jezera (924 m), kjer že zagledamo skalno maso Mangarta (2678 m), ki ga še lepše občudujemo, če se mimo Spodnjega jezera napotimo do Zgornjega Belopeškega jezera (929 m). Od tam lahko občudujemo celotno severno steno Mangarta ter skalno verigo Ponc in Vevnice. V gozdu med jezeroma je urejen deželni naravoslovni park z označbami imen dreves v slovenskem, italijanskem in nemškem jeziku.

TRBIŽ

Največje naselje v dolini je Trbiž, kjer je križišče in sotočje štirih dolin. Tok Ziljice povezuje Kanalsko dolino na Kokovi s Koroško kotlino, preko Rateškega sedla je Kanalska dolina povezana s Savsko dolino, preko Predelskega sedla pa s Soško dolino. Končno je preko žabniškega razvodja povezana s Furlansko nižino. Staro jedro Trbiža (16.–17. stoletje) je okoli stare cerkve, posvečene Mariji iz Loreta, ki jo je leta 1688 dala zgraditi stara trbiška plemiška družina de Rechbach na Spodnjem Trbižu ob sotočju Ziljice (Slizza) in Bartolja (Bartolo), ki se iztekata prek Drave v Črno morje.

Trbiž je slovenskega izvora. Ime je nastalo iz besede trebež, otrebljena krčevina sredi gozda (skozi mesto teče potok Trebiža). Trbiž je nastal sorazmerno pozno, saj je prvič omenjen v letopisih šele leta 1319. Takrat so bamberški škofje, lastniki Kanalske in Ziljske doline od leta 1006 (potem pa kar 753 let, od leta 1007 do 1759), pripeljali sem fužinarje iz Furlanije.

Trbiž je bil že od nekdanj pomembno prometno križišče in strateškega pomena, zato je

Italija po prvi svetovni vojni dosegla njegovo priključitev k svoji kraljevini. Kraj je hitro rasel in si pridobival vlogo glavnega naselja, predvsem zaradi prometne lege. Velik razmah je doživel v 20. stoletju do prve svetovne vojne, ko mu je cesar Franc Jožef podelil mestne pravice (1909).

Trbiž je veliko pridobil, ko je stekla prava vozna pot čez Predel in ko se je odprl rudnik v Rablju ter v 70. letih 19. stoletja, ko so stekle železnice v Ljubljano, Beljak in Videm. Veliko razdejanja je mesto utrpelo ob beneških in zlasti turških vpadih; zanj so se topli v Napoleonovih časih, med prvo vojno pa je bil le nekaj kilometrov od frontne črte.

Nekoč pomembno upravno, sodno in trgovsko središče je ob izgradnji avtoceste, ki se v predoru ogne mestu, in z odpravo meja izgubilo svoj pomen. V zadnjih letih se rešuje z razvijanjem predvsem zimskega turizma in izgradnjo smučarskih žičnic.

Ogleda vredna je poznogotska župnijska cerkev sv. Petra in Pavla v zgornjem delu mesta, ki spada med najpomembnejše primere nekoč obzidanih cerkev v Alpah. Obdaja jo znižano taborno obzidje, ki ni pred Turki nikoli klonilo, stojita še dva od nekoč treh obrambnih stolpov. Cerkev in tabor so dogradili leta 1445, ko so Turki že jездili po slovenskem ozemlju, vedno bliže Koroški.

Cerkev krasijo kakovostna štukatura in freske. Na pročelju je ohranjena freska sv. Krištofa. Nekaj poslikav so z zunanjih sten prestavili v notranjščino. Najbolj zanimiv je na severni steni leta 1450 naslikan gotski tabernakelj z veliko detajli; delo slikarske šole Friderika Beljaškega. Posebnost je podoba cesarja Karla V. na konju, naslikana v znamenje priznanja za uspešne boje s Turki. Enega od stranskih oltarjev krasijo rezljana podoba Marijinega kronanja, del krilnega oltarja.

V mestu je nemalo stavb, ki, skrite pod patino, niso preveč opazne. Izstopa le nekdanja

Župnijska cerkev sv. Egidija v Žabnec

Sledovi slovenstva so v nekaterih cerkvah. Križev pot v Žabnec.

Župnijska cerkev sv. Petra in Pavla v Trbižu je največja v dolini.

Obmejni kamen v Tablji. Tod je do leta 1918 tekla meja med Avstrijo in Italijo.

Danes je največ slovenske besede ohranjene v Ukvah.

Cerkev sv. Jakoba v Ukvah, ki jo je zelo prizadel hudournik leta 2003.

Nagrobnik družine Prešeren v Ukvah

rezidenca bamberških škofov z lepo biforo in portalom (ul. IV. novembra 18). Med sodobne znamenitosti pa uvrščajo moderno železniško postajo (Tarvisio–Boscoverde) ob novi hitri progi na vzhodnem robu mesta.

RABELJ

Če se iz Spodnjega Trbiža napotimo proti jugu, po cesti, ki po dolini Jezernice pelje proti prelazu Predel, pridemo do nekoč pomembnega rudarskega naselja Rabelj (Cave del Predil). Tu so od zgodnjega srednjega veka do nedavnega izkopavali svinčevo in cinkovo rudo. Leta 1989 so rudnik zaradi nedonosnosti zaprli, v spomin na njegovo dejavnost pa ostaja v vasi rudniški muzej. Starejša cerkev iz 18. stoletja je posvečena sv. Ani, blizu pa stoji nova cerkev.

Nad vasio je ob Rabeljskem jezeru cestno razpotje. V levo vodi mimo avstrijske trdnjave iz francosko-avstrijske vojne leta 1884 in 1899 cesta do mejnega prehoda s Slovenijo na Predelskem prelazu, v desno pa mimo zahodnega obrežja jezera proti sedlu Na Žlebeh (Sella Nevea), kjer je izhodišče za vzpon na prvaka Zahodnih Julijcev, na Montaž in Viš.

ŽABNICE

S Trbiža nas pot vodi proti zahodu, najprej v Žabnice (Camporosso). Tu je najstarejša slovenska parafra v dolini, ustanovljena leta 1006. Cerkev sv. Egidija je iz sredine 15. stoletja. Na zahodnem koncu Žabnic stoji na gričku cerkev sv. Doroteje, ki naj bi bila zgrajena že leta 1007. V Žabnicah, kjer naj bi bila v rimskih časih statio Bilachiensis na rimski cesti proti Virunumu, so našli številne nagrobnike, ki so zdaj shranjeni na Trbižu.

V Žabnicah je bil rojen profesor na ljubljanski teološki fakulteti, velik Slovenec in žrtev komunističnega umora maja 1942 v Ljubljani dr. Lambert Ehrlich.

Leta 1932 je postal župnik v Žabnicah Rafko Premrl, po nekaj letih pa še v Ukvah. Svoje napore za slovensko besedo, pesem in kulturo je plačal z visokim davkom: leta 1940 so ga izgnali, češ da »politično vznemirja ljudstvo« ...

Na pokopališču mnogi kamni govorijo slovensko, najzgovornejša je grobnica rodbine

Ehrlich z likom vstalega Kristusa, delo akademskega slikarja Toneta Kralja.

SVETE VIŠARJE

Iz Žabnic je lep pogled na Svete Višarje (Monte Lussari), eno najstarejših slovenskih Marijinih božjih poti, kjer je po pričevanju leta 1360 pastir našel podobo Matere Božje. Sem so vedno radi romali tudi Slovenci iz Slovenije, predvsem iz Gorenjske. Dr. Lambert Ehrlich je toč pred drugo svetovno vojno razvil idejo o »višarski Sloveniji«, saj se tu stikajo svetovi treh narodov. Vsako leto v začetku avgusta je na Svete Višarje romanje treh Slovencev, matične, zamejske in izseljenske, ki je obogateno s predavanjem uglednega Slovence in z mašo, ki jo daruje škof iz Slovenije.

Na Sv. Višarje vodi romarska pot, ob kateri je zaradi izbruha druge svetovne vojne postavljenih le sedem kapelic križevega pota, v katerih so podobe, ki jih je naslikal slovenski slikar Tone Kralj. Celoten niz postaj križevega pota pa je na vrhu v cerkvi, ki jo je leta 1930 s freskami poslikal Tone Kralj. Cerkev so ob koncu prve svetovne vojne porušili Italijani s topovskim obstreljevanjem, obnovljena je bila leta 1924. Iz Žabnic pelje na Svete Višarje sodobna žičnica, ki jo poleg izletnikov in smučarjev uporabljajo številni romarji. Okrog cerkve je nastalo majhno naselje z značilnimi hišicami, kjer prodajajo spominke, in gostišči za romarje in smučarje. Z vrha Sv. Višarij je edinstven razgled na zahodne Julijce, Visoke Ture in Karnijske Alpe.

OVČJA VAS

Od Žabnic naprej proti zahodu nas pot vodi čez najnižji prelaz v Alpah (810 m), ki pomeni tudi razvodje med Črnim morjem in Jadranom. Najprej naletimo na odcep proti Ovčji vasi (Valbruna), ki je bila nekoč slovenska kmečka vas, danes pa je letoviščarski kraj ob vznožju Viša in Montaža. Cerkev iz 17. stol. je posvečena Sveti Trojici. Slovenske sledi so v cerkvi in na nagrobnikih ob njej. Na koncu vasi stoji domačija znanega gorskega vodnika Antona Oitzingerja (1858–1944), ki je po vrhovih Zahodnih Julijcev spremljal znamenitega planinca dr. Juliusa Kugyja.

Na pokopališču v Ovčji vasi je postavljen zgovoren zapis: Tukej počivajo častitljivi gospod fajmošter JURI PREŠERN, ki so službo fajmoštra 30 let opravljali. Rojeni 24. marca 1805, umrli 7. oktobra 1868.

Trideset let (od leta 1936 do 1966) je vodil župnijo v Ovčji vasi Ivan Gujon, doma v Bjačah pri Podbonesku. Obtoženega antiitalijanstva, antifašizma in panslavizma ga je fašistična policija odpeljala na mučna zasljanja v Videm ...

Ko je bil 7. marca 1965 v bogoslužje uveden zgolj italijanski jezik, je župnik Gujon v svoj dnevnik med drugim zapisal, da je »slovenski jezik skoraj popolnoma izginil«, datum pa velja kot tisti uradni mejnik, »ko je v Ovčji vesi prenehalo bogoslužje v slovenskem jeziku«.

UKVE

Ukve (Ugovizza) ob desnem bregu reke Bele so lepa vasica s kmečkim prebivalstvom, ki ima posesti tudi na Ukovski planini. Kraj se je leta 1260 odcepil od pražupnije Žabnice. Ob hudem neurju avgusta 2003, ki je zelo prizadelo vas, je bila močno poškodovana tudi cerkev iz 13. stol., ki je posvečena sv. Jakobu. Zvonik je bil porušen, ob obnovi pa so pozidali novega.

Leta 1974 je župnijo Ukve prevzel v upravo beneški duhovnik Mario Gariup. Poleg tečaja za slovenski jezik je ustanovil še glasbeno šolo, folklorno skupino ter župnijski vestnik *Ukve*. Napisal je sedemnajst knjig, v njih pa za zgodovino ohranil resnico o Slovencih v Kanalski dolini. Pred izidom je njegovo življenjsko delo, knjiga o zgodovino Slovencev v Kanalski dolini, ki bo obsegala čez tisoč strani.

V Ukvah imata sedež največja slovenska organizacija v Kanalski dolini Slovensko kulturno središče Planika (ustanovljeno leta 1993) in Glasbena šola Tomaža Holmerja. Maše v ukovski cerkvi so večinoma v slovenščini, imajo pa tudi močan cerkveni zbor, ki poje slovenske pesmi.

NABORJET IN TABLIJA

Naborjet (Malborghetto) je sedež občine. Za časa Babenberžanov je bil kraj obrtniško in trgovsko središče. Do opcij med drugo svetovno vojno je imel pretežno nemško prebivalstvo. Cerkev, posvečena Materi Božji, je bila zgrajena

leta 1200 in obnovljena v 15. stoletju. Oglela vredna je Beneška palača, ki stoji sredi vasi in v kateri je urejen obsežen in zanimiv etnografski muzej Kanalske doline. Med Naborjetom in Ukvami stoji na visoki pečini avstrijska trdnjava iz časa avstrijsko-francoske vojne leta 1809, ob cesti pod njo pa je kamnit spomenik z ležečim kovinskim levom. Posvečen je avstrijskemu stotniku Friederichu Henslu, ki je v tisti vojni padel pri obrambi te trdnjave.

Na levem bregu Bele leži naselje Lužnice (Bagni di Lusnizza), kjer so nekoč izkoriščali v zdravilne in turistične namene topli žvepleni vrelec. Cerkev je posvečena sv. Gothardu in jo je leta 1450 posvetil oglejski vikar.

Dipalja ves (Laglesie San Leopoldo) je ena od treh nekoč pretežno slovenskih vasi. Danes tu živi le peščica govorcev slovenskega jezika. Cerkev, ki so jo zgradili v 12. stoletju, je posvečena sv. Gertrudi.

Tablja (Pontebba) na zahodni meji Kanalske doline je bila do konca prve svetovne vojne na dve polovici razdeljena vas in je stala ob meji med Avstro-Ogrsko in Italijo. Meja, ki je tekla na mostu čez rečico Pontebbano, je ločevala Deutsch Pontafel (nekoč Windisch Pontafel) na avstrijski strani in Pontebbo na italijanski. Še danes stoji na mostu nekdanji obmejnik kamen. Iz tedanjega časa izvirata tudi dve cerkvi, in sicer z značilnima različnima zvonikoma, ki zrcalita arhitekturni izvor. Nekdanja koroška cerkev iz leta 1368, posvečena sv. Janezu Krstniku, ima čebulast zvonik. V njej je največja dragocenost znamenit lesen krlin oltar, delo Sigismunda Wolfganga iz Beljaka. Na furlanski strani trga pa stoji cerkev s piramidastim zvonikom. Na trgu na Tablji se proti severu odcepi cesta proti nekdanjemu obmejnemu prelazu Mokrine (Nassfeld), ki je cestna povezava med Kanalsko in Ziljsko dolino. Na prelazu so odlično opremljena smučišča.

Obiščimo Kanalsko dolino, naj bo to še vedno tudi slovensko ozemlje. Vse je spremenilo nasilja polno 20. stoletje. Sledi Slovencev bomo danes videli predvsem v cerkvah in na napisih na nagrobnikih, kakor tudi v krajevnih imenih, ki v mnogih primerih izhajajo iz slovenskih. ■

Besedilo in fotografije
IVO ŽAJDELA

Ovčja vas s cerkvijo Sv. Trojice. Do druge svetovne vojne je bila vas pretežno slovenska.

Znameniti nagrobnik Jurija Prešerna (brata pesnika Prešerna) v Ovčji vasi

Slovenski napis v cerkvi v Ovčji vasi se skriva pod korom.

Danes v Ovčji vasi najdemo le še nekaj sledi slovenstva. Hiše so opremljene s slovenskimi hišnimi imeni.